

تأثیر منابع الکترونیک بر مطالعه

حاضران:

دکتر فریبرز خسروی:

معاون مرکز اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران و سردبیر فصلنامه کتاب

دکتر یزدان منصوریان:

عضو هیأت علمی دانشگاه تربیت معلم و عضو هیأت مدیره انجمن کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران

مهدی علیپور حافظی:

دانشجوی دوره دکتری علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات و پژوهشگر کتابخانه دیجیتال

داریوش علیمحمدی:

دبیر نشست

با گسترش روزافزون استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات در حوزه‌های مرتبط با تولید و اشاعه اطلاعات، دسترسی به اطلاعات و مطالعه نیز همانند سایر شئون زندگی اجتماعی شاهد تجربه تحول جدیدی می‌باشد. شکل‌گیری روزافزون رسانه‌های الکترونیکی جدید، و اینکه هر رسانه‌ای شیوه استفاده و مهارت خاص خود را می‌طلبد، نگرانی‌های را در بین دست‌اندرکاران آموزش و اطلاع‌رسانی در خصوص تأثیر منفی فضای الکترونیکی بر مطالعه ایجاد کرده است. گسترش منابع الکترونیکی و گرایش جوانان به استفاده از این منابع در چند دهه اخیر، دغدغه‌های زیادی را در بین متخصصان کتابداری و اطلاع‌رسانی در خصوص کاهش میزان مطالعه مردم، جایگزینی وب‌گردی به جای مطالعه، حذف کتاب از چرخه زندگی اجتماعی و نظایر آن بوجود آورده است. با توجه به نظرات مثبت و منفی زیاد موجود در این خصوص در میان متخصصان، نشست این شماره از نشریه به بررسی تأثیر منابع الکترونیکی بر مطالعه اختصاص یافته است.

دکتر خسروی:
فرزندان ما آهسته آهسته با
قلم و کاغذ فاصله خواهند
گرفت. چه بخواهیم، چه
نخواهیم و چه به عنوان
کتابدار شعار ابدیت کاغذ
را بدهیم

تغییر است و نسل نو، تداوم دستش صفحه کلید رایانه و تداوم چشمش مانیتور است و این شرایط جدیدی را پدید خواهد آورد. اوایل که می خواستم نامه ای را حروف چینی کنم، برایم سخت بود، ابتدا روی کاغذ می نوشتم و سپس حروف چینی می کردم. دو سه سالی طول کشید تا آن عادت را ترک کنم. فرزندان ما آهسته آهسته با قلم و کاغذ فاصله خواهند گرفت. چه بخواهیم، چه نخواهیم و چه به عنوان کتابدار شعار ابدیت کاغذ را بدهیم، تحولی بنیادین در حال وقوع است. علائم جامعه معرفتی^۱ که مرحله بعدی جامعه اطلاعاتی است، در حال پدید آمدن است.

علیمحمدی: آقای علیپور حافظی نظر شما در این زمینه چیست؟

علیپور حافظی: در ابتدا باید بدانیم هدف از مطالعه چیست و چرا مطالعه می کنیم؟ برای کسب علم و دانش، به مطالعه رومی آوریم و سعی می کنیم اطلاعات خودمان را افزایش دهیم. آگاهی، کسب تجارب، نوشتن متن یا سرگرمی و لذت بردن از اوقات فراغت جزء اهداف مطالعه محسوب می شوند. ولی میزان مطالعه به عوامل مختلفی بستگی دارد. در آغاز بحث می خواهیم برخی از گفته های بزرگان را درباره مطالعه بیان کنیم. حضرت رسول اکرم (ص) می فرمایند: یک

علیمحمدی: به نظر می رسد با ظهور منابع الکترونیکی در چند سال گذشته و رواج استفاده از این منابع در بین دانش آموزان و دانشجویان، تغییراتی در عادات مطالعه مردم ایجاد است، این منابع در شیوه مطالعه، کمیت و کیفیت مطالعه تأثیر گذاشته است. در ابتدا جناب آقای دکتر خسروی در خصوص منابع الکترونیکی در کمیت و کیفیت مطالعه نظرات خود را بفرمایند؟

دکتر خسروی: دوره فعلی با دهه ۲۰ تا ۳۰ تفاوت هایی کرده است. آنچه صورت گرفته، تغییر آهسته محمل های اطلاعاتی است. سؤال اساسی این است که آیا با جابه جایی محمل کتاب به محمل الکترونیک و استفاده از فضای سایبر و رایانه، میزان و نوع مطالعه از نظر کیفی یا کمی تغییر کرده است یا نه؟ تصور می کنم که بحث را باید از جامعه اطلاعاتی و معرفتی شروع کرد. یعنی اگر باور داشته باشیم که در آستانه قدم گذاشتن به دنیای نوینی هستیم که الزامات خاص خود را دارد و فضای ویژه ای ایجاد می کند، شاید بتوان عمیق تر و دقیق تر مسئله مطالعه را بررسی کرد. نسل پیشین و درصد زیادی از افراد جامعه فعلی، تداوم دستشان قلم است. هنوز وقتی می نویسیم، احساس خوبی به ما دست می دهد. به ویژه اگر از لحاظ نوشتاری و معنایی زیبا بنویسیم. تداوم دست ما قلم و تداوم چشم ما هنوز کاغذ است. اما این وضع در حال

که دارد، می‌تواند مکمل دنیای آنالوگ و چاپی باشد. ما از قابلیت‌هایی که دنیای دیجیتال در اختیار ما می‌گذارد، برای مطالعات قبلی خود استفاده می‌کنیم. اما امروزه سعی می‌کنیم که عادت به مطالعه را تغییر دهیم که این امر نیاز به زمان دارد. همان‌طور که کتابخانه‌های سنتی در مقابل کتابخانه‌های دیجیتال مقاومت و سعی می‌کنند تا هویت خود را حفظ کنند، دنیای دیجیتال نیز همین محیط را برای دنیای سنتی فراهم کرده است. سهولتی که در مطالعه کتاب کاغذی داریم، به هیچ وجه در دنیای دیجیتال تاکنون نداشتیم، ولی زمان، این عادت را تغییر خواهد داد. مطالعه، امری اکتسابی است و ما عادت به مطالعه سایر را فراخواهیم گرفت. نسل قبل عادت به مطالعه منابع نوشتاری داشت، در حالی که عادت به مطالعه نسل جدید، از طریق صفحه مانیتور است. عادت به مطالعه به سبب اکتسابی بودن، با گذشت زمان تغییر می‌کند.

علیمحمدی: جدا از این مباحث یک سؤال اساسی مطرح می‌شود و آن اینکه امروز دسترسی به سخت‌افزارها و نرم‌افزارها نسبت به ده سال گذشته، رایج‌تر و شایع‌تر شده است. به راحتی می‌توان این امکانات را تهیه کرد و در محیط کتابخانه‌ها از آنها استفاده کرد. در عین حال علاقه‌مندی نسل نو به این تجهیزات روزبه‌روز بیشتر شده است. علاوه بر آن ما با یک

ساعت مطالعه از ۶۰ ساعت عبادت بالاتر است. کاردیل می‌گوید: آنچه را می‌توان پس از ۲۰ سال تجربه آموخت، مطالعه صحیح در یک ساعت به ما می‌دهد. دکتر مانفرد وس‌پرد در کتاب «چگونه فرزندم را به مطالعه دعوت کنم» (این کتاب، سال گذشته به فارسی ترجمه شد)، به نکته زیبایی درباره مطالعه اشاره کرده و می‌گوید که در سده‌های اخیر وسائل صوتی و تصویری پیشرفته و وسائل الکترونیکی مانند رایانه و اینترنت حرکت دسته جمعی را برای قبضه کردن جهان آغاز کرده‌اند و برخی از متخصصان از پایان دوره کتاب و کتابخوانی خبر داده‌اند. باربارا کینگ می‌گوید که نباید مطالعه روزانه را حذف کرد، زیرا از این طریق می‌توانیم از میان ازدحام شتاب‌آلود زندگی روزمره لحظه‌ای آرامش به دست آوریم. شکسپیر می‌گوید که کتاب بزرگ‌ترین اختراع بشر است. ریچارد استیل بر این باور است که مطالعه همان انرژی را در انسان ایجاد می‌کند که ورزش در بدن می‌تواند ایجاد کند. مونتسکیو می‌گوید که مطالعه کتاب یعنی تبدیل ساعات سلامت‌بار به ساعات لذت‌بخش. همو اعتقاد دارد که مطالعه یعنی عمر دوباره که می‌توان با مقداری پول، تجربه تمام عمر بزرگان عقلایی عالم را تصرف کرد. با وجود این، ما همیشه اعتقاد داریم که محیط دیجیتال سعی دارد که جایگزین محیط آنالوگ و کتاب‌های چاپی و نوشتاری شود. در کتابخانه‌ها نیز همیشه این ذهنیت وجود دارد که با آمدن رایانه و وسائل الکترونیکی، قرار است که کتابخانه‌های مجازی و سایبر جایگزین کتابخانه‌ها شوند.

در کنار این دیدگاه می‌توان این‌گونه نیز به مسئله نگاه کرد که در کنار آثار چاپی و نوشتاری که از کودکی به این نوع مطالعه عادت کردیم، این محیط را در کنار محیط دیجیتال حفظ کنیم. هدف از ایجاد منابع دیجیتال، جایگزین شدن آن با منابع چاپی نیست، ولی با توجه به قابلیت‌هایی

علیپور حافظی:

هدف از ایجاد منابع دیجیتال، جایگزین شدن آن با منابع چاپی نیست، ولی با توجه به قابلیت‌هایی که دارد، می‌تواند مکمل دنیای آنالوگ و چاپی باشد

پارادوکس مواجه هستیم. از سویی انسان‌های جوان و در حال رشد را به مطالعه بیشتر، پرمتر و غنی‌تر تشویق می‌کنیم و از سوی دیگر باید تدابیری برای کنترل بهینه حرکت به سوی دنیای الکترونیک داشته باشیم. آیا مراجعه به اینترنت به‌عنوان عالی‌ترین مظهر فضای دیجیتال باعث مسموم شدن این فرآیند نمی‌شود یا اگر این جریان را کاملاً باز بگذاریم و با توجه به انواع اطلاعات درست و نادرستی که در این محیط عرضه می‌شود، مراجعه به این محیط نمی‌تواند عادت به مطالعه را خلاف جهت واقعی‌اش حرکت دهد؟ اگر ما به‌عنوان متخصصان اطلاع‌رسانی و کتابداری از گذشته این اعتقاد را داشته‌ایم که کتابخانه‌ها با درپیش گرفتن یک روش درست در جمع‌آوری منابع اطلاعاتی درواقع به‌صورت غیرمستقیم به اندیشه کاربر جهت می‌دهند، در حال حاضر که نمی‌توان کنترلی بر اشاعه اطلاعات در محیط وب داشت، آیا رسیدن به هدف دشوار نمی‌شود؟ من فکر می‌کنم این مسئله به‌صورت یک پرسش اساسی قابل بررسی است؟

دکتر خسروی: گفته شد که در جامعه اطلاعاتی و معرفتی نوین، کم‌کم تداوم دست، صفحه کلید و تداوم چشم، مانیتور می‌شود. در جامعه نوین، انسان نوینی در حال تولد است که ویژگی‌های متفاوت با گذشته دارد. می‌توان به ویژگی‌هایی چون لامکانی و لازمانی و شفافیت اطلاعات اشاره داشت. دیگر کمتر اطلاعاتی در این جامعه مخفی می‌ماند. سریع‌ترین و راحت‌ترین شکل اشاعه اطلاعات در آن میسر است. تافلر را همگی می‌شناسیم و با آثارش مثل موج سوم و جابه‌جایی قدرت آشنا هستیم. او از اندیشمندان آینده‌نگری است که بسیاری از حرف‌ها و پیش‌گویی‌هایش محقق شده است. وی اصطلاح مصرف‌کننده مولد را مطرح می‌کند. ما در جامعه اطلاعاتی جدید با مطالعه‌کننده‌ای روبه‌رو هستیم که در عین حال که مصرف‌کننده است، مولد نیز است، یعنی اگر روی مانیتور مطالعه می‌کند، نوع مطالعه، نحوه علامت‌گذاری و میزان مراجعه او تکلیف را برای آیندگان مشخص می‌کند. موتورهای هوشمند جست‌وجو، عملکرد او را ثبت و اندازه‌گیری می‌کنند. پس ما با این موجود در دنیای جدید روبه‌رو هستیم. اجازه بدهید تا این اصطلاح را از تافلر به‌امانت بگیریم و اصطلاح «مطالعه‌کننده

مولد» را به‌کاربریم. همان‌گونه که گفته شد، در جامعه جدید که تداوم دست افراد صفحه کلید و تداوم چشمشان مانیتور خواهد بود، طبیعتاً نوع مطالعه نیز به‌نحوی است که مطالعه‌کننده منفعل نیست، بلکه مطالعه‌کننده فعال است. بسامد مراجعه، نوع مطالعه، علامت‌گذاری و واژه‌هایی که جست‌وجو کرده است، در مسیر مطالعه خود او و دیگران تأثیرگذار خواهد بود. در مقام کتابدار تمایل دارم تا از ماندگاری کاغذ و کتاب دفاع کنم و فعلاً نیز قابل دفاع است. پس از به‌کارگیری اینترنت مصرف کاغذ زیادتر شده است. بسیاری از افرادی که با رایانه مأنوس نیستند، از روی رایانه مطالب را انتخاب و چاپ کرده و سپس مطالعه می‌کنند. ولی این دوران گذار است. کل این ساختار دیر یا زود دگرگون خواهد شد. نگاه نسل بعد به کاغذ و کتاب به‌گونه دیگری خواهد بود. این به معنای بیکار شدن کتابداران یا بی‌ارزش شدن کار آنان نیست، بلکه شکل، نوع و شیوه کارشان تغییر بنیادینی خواهد کرد.

علیمحمدی: آقای منصوریان دیدگاه شما درباره مطالعه و عادت به مطالعه با توجه به گسترش وسائل الکترونیکی و تأثیر آن بر عادت به مطالعه از لحاظ کمی و کیفی چیست؟

دکتر منصوریان: معمولاً تعریف رایج از مطالعه این است که کتابی از اول تا آخر خوانده شود. به‌عبارت دیگر در کشور ما موضوع مطالعه و کتابخوانی تا حدی مترادف تلقی می‌شوند، در حالی که مفهوم مطالعه بسی فراتر از این است و کتابخوانی فقط شکلی از مطالعه محسوب می‌شود. مثلاً به مناسبت‌هایی مثل هفته کتاب در مصاحبه‌های تلویزیونی از افراد می‌پرسیم که آخرین کتابی که خوانده‌اند، چه بوده است یا اینکه چقدر برای خرید کتاب هزینه می‌کنند. آمارهای مربوط به سرانه مطالعه هم بیشتر بر این اساس تخمین زده می‌شود، ولی مطالعه فقط این نیست. شاید بهتر باشد که مطالعه را براساس میزان تعامل انسان‌ها با منابع اطلاعاتی تعریف کنیم. زیرا وقتی می‌گوییم مطالعه، بلافاصله کتاب مطرح می‌شود، ولی نه فقط مطالعه به‌مفهوم امروزی تنها راه تعامل با منابع اطلاعاتی است و نه کتاب تنها رسانه فراهم‌کننده اطلاعات محسوب می‌شود. به‌نظرم

دکتر خسروی:
ما در جامعه اطلاعاتی جدید با مطالعه‌کننده‌ای روبه‌رو هستیم که در عین حال که مصرف‌کننده است، مولد نیز است، یعنی اگر روی مانیتور مطالعه می‌کند، نوع مطالعه، نحوه مراجعه او تکلیف را برای آیندگان مشخص می‌کند

دکتر منصوریان:
در کشور ما موضوع مطالعه
و کتابخوانی تا حدی
مترادف تلقی می‌شوند،
در حالی که مفهوم مطالعه
بسی فراتر از این است و
کتابخوانی فقط شکلی از
مطالعه محسوب می‌شود

واژه تعامل بهتر است. در کتاب فلسفه کتابداری و اطلاع‌رسانی که به‌تازگی خانم رهادوست منتشر کرده است، به بحث تعامل نیز به‌خوبی پرداخته شده است. مفهوم تعامل یکی از مباحث مهم علم اطلاعات می‌باشد و بسیاری از مطالعات این علم بر محور تعامل استوار است. بنابراین، وقتی نگاه و تعریفمان را از مطالعه تغییر می‌دهیم، این مسئله که مطالعه از روی کاغذ باشد یا مانیتور چندان فرقی نمی‌کند. البته اکنون ما در دوران گذار هستیم و ابزارهای ما برای مطالعه روی مانیتور به این شکل باقی نخواهد ماند. در حال حاضر مطالعه از روی مانیتور خیلی سخت است. تحقیقات نشان داده که سرعت مطالعه از روی مانیتور ۲۰ درصد کمتر از سرعت مطالعه از روی کتاب است. مطالعه روی مانیتور خستگی بیشتری ایجاد می‌کند و میزان درک مطلب برای خواننده کاهش می‌یابد. در مجموع مانیتورهای امروزی ابزار مناسبی برای مطالعه منابع اطلاعاتی و به‌ویژه منابع متنی طولانی نیست. در جمع‌بندی باید به دو نکته اشاره کنم. اول آنکه به‌جای مطالعه عبارت تعامل انسان‌ها با منابع اطلاعاتی را به‌کاربریم و دوم اینکه نباید فراموش کنیم، ابزاری که در حال حاضر برای مطالعه منابع الکترونیکی استفاده می‌کنیم، ابزار مطلوبی نیست.

علیمحمدی: آقای علیپور حافظی، شما تحقیقاتی در حوزه کتابخانه‌های الکترونیک کرده‌اید. آیا برنامه‌هایی که برای توسعه کتابخانه‌های دیجیتال در حال اجراست، می‌تواند عادت به مطالعه افراد و به‌ویژه دانش‌آموزان و دانشجویان را متحول کند؟

علیپور حافظی: منابع الکترونیکی دو نوع هستند و به دو صورت ناپیوسته^۱ و پیوسته^۲ می‌توان آنها را مطالعه کرد. مطالعه نشان می‌دهد که با گذشت ۱۰ سال از زمان به‌کارگیری منابع پیوسته در آمریکا، فقط ۳۲ درصد جامعه از طریق اینترنت یا پیوسته مطالعه می‌کنند. همچنین براساس تحقیقی که در روزنامه میچگی ژاپن منتشر شد، ۸۶ درصد ژاپنی‌ها اذعان دارند که استفاده از منابع یا محیط الکترونیکی، آنها را از مطالعه کتاب بازداشته است. اینها نشان‌دهنده این است که محیط وب جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهد و ما باید از قابلیت‌های آن استفاده کنیم. اینترنت یا محیط پیوسته به‌محض ورود به جامعه، آن را تحت تأثیر قرار خواهد داد.

برای مثال ما هر عادتی که داشته باشیم، اینترنت سرعت حرکت این عادات را بیشتر می‌کند. اگر عادت به مطالعه داشته باشیم، سرعت مطالعه را افزایش می‌دهد و اگر چنین عادتی نداشته باشیم، وقت ما را تلف خواهد کرد. اگر از وب به‌صورت هدفمند استفاده کنیم با هر کلیک به هدف خود نزدیک‌تر می‌شویم. اگر به‌صورت غیرهدفمند استفاده کنیم، به خطا خواهیم رفت. به‌عبارت دیگر اگر نیاز اطلاعاتی داشته باشیم و بدانیم که هدفمان چیست، با سرعت بیشتری به اطلاعات موردنیاز دست می‌یابیم. اما اگر هدف نداشته باشیم، با هر کلیک از مسیر خود منحرف می‌شویم. امروزه اغلب از منابع مختلف یا از قابلیت‌های دیگر وب به‌جای مطالعه استفاده می‌شود. کتابخانه‌های دیجیتال نیز محیطی جدا از وب نیست. کتابخانه در محیط وب قرار می‌گیرد و مطالعه پیوسته را تقویت می‌کند و می‌توانیم به‌صورت پیوسته از منابع وبی استفاده کنیم، بدون اینکه زمان را هدر دهیم.

امروزه تب کتابخانه‌های دیجیتال جامعه را فرا گرفته و خیلی از سازمان‌ها در حال حرکت به سوی آن هستند. تأثیر استفاده از این نوع منابع این است که اهداف و مطالعات ما را سریع‌تر پاسخ می‌دهد و ما سریع‌تر به اطلاعات موردنیازمان می‌رسیم و این باعث توسعه مطالعه از طریق وب می‌شود. توسعه کتابخانه‌های دیجیتال عادت به مطالعه را افزایش نمی‌دهد، بلکه محیط را فراهم می‌کند تا اگر عادت به مطالعه داریم، بیشتر به آن سمت حرکت کنیم و برای رسیدن به اهداف خود بیشتر مطالعه کنیم و اگر عادت به مطالعه نداشته باشیم، از قابلیت‌های دیگری جز مطالعه بهره خواهیم برد و به‌احتمال زیاد زمان را هدر خواهیم داد.

دکتر خسروی: در جامعه معرفتی نوین انسان جدیدی متولد شده که مطالعه‌کننده مولد است. سؤال این است که الان که در دوره گذار هستیم، با توجه به سخنان دکتر منصوریان که مطالعه دیگر فقط خواندن کتاب محسوب نمی‌شود، بلکه دستیابی به اطلاعات مطرح است. آیا این ابزارهای جدید در میزان مطالعه تأثیری خواهد داشت یا نه؟ آقای علیپور به این مسئله اشاره کردند. تذکر یک نکته را ضروری می‌دانم. آماري که از وضع کنونی مطالعه در کشور اعلام می‌شود، حاصل مطالعات پژوهشی روشمند نیست و غیرواقع و کاذب است. این آمار از دو، سه، پنج و هفت دقیقه در روز شروع و گاهی به سی یا چهل دقیقه هم می‌رسد! که از نظر پژوهشی قابل

دکتر خسروی:
اغلب کشورها، کمیته
گسترش خواندن دارند
و اعضای آن وزیران و
مقامات بخش دولتی و
خصوصی هستند. آنها
دور هم جمع می‌شوند
تا راه‌های گسترش
خواندن در کشورشان را
یافته و تقویت کنند

اعتنا نیستند. ولی در اینکه جامعه ما کم‌خوان است، شکی نیست. میزان مراجعه به اطلاعات و احساس نیاز به آن کم است. حتی در حوزه‌هایی که احساس می‌شود به اطلاعات تخصصی نیاز هست، مراجعه کمی مشاهده می‌شود. اصولاً در جامعه ما حرکت نظام آموزشی از کودکی، دوره دبستان، راهنمایی، دبیرستان و دانشگاه، کمتر به سوی آموزش تفکر خلاق و نقاد بوده است. برای نقد کردن و حرکت خلاقانه است که نیاز به اطلاعات متولد می‌شود. ولی چنین زایشی در جامعه ما کمتر صورت می‌گیرد. تفاوتی ندارد که این احساس نیاز به اطلاعات اینترنتی یا غیراینترنتی باشد. از این رو به اعتقاد من نوع محمل اطلاعات در میزان مطالعه تأثیری ندارد. آمار سازمان ملی جوانان در سال ۱۳۸۲ نشان می‌دهد که هر جوان ایرانی روزی ۵۴ دقیقه به اینترنت مراجعه می‌کند. این مراجعه را با مطالعه نباید یکسان بگیریم. وبگردی اگر به‌دقت نگریسته شود، اغلب شکلی از ولگردی است. در وبگردی کمتر به دنبال اطلاعات جدی هستیم. این پدیده حتی ممکن است به پدیده وب‌زدگی و اعتیاد به وب منجر شود که همان سردردها و اسپاسم‌هایی را ایجاد می‌کند که افراد معتاد به الکل یا مواد مخدر دارند.

علیمحمدی: دکتر منصوریان در زمان حضورشان در دانشگاه شفیلد انگلیس درباره رفتار اطلاع‌یابی پژوهش‌هایی کردند و افراد متخصص حوزه کشاورزی و زیست‌شناسی را که به وب مراجعه می‌کردند، از این نظر که چگونه از این محیط استفاده می‌کنند، چگونه اطلاعات مورد نیازشان را تهیه می‌کنند و اگر به اطلاعات مورد نیازشان نرسند، چه احساسی پیدا می‌کنند، مورد بررسی قرار دادند. آقای منصوریان لطفاً درباره شرایط منابع الکترونیک در انگلیس و تعامل جامعه این کشور با آن توضیح دهید.

دکتر منصوریان: تعریف آنها از مطالعه و مراجعه به منابع اطلاعاتی تا حدی با تعریف ما متفاوت است. ما اغلب به افراد توصیه می‌کنیم که کتاب بخوانند، ولی دلیل این توصیه و فایده آن را تبیین نمی‌کنیم. اگر افراد دلیل موجهی برای انجام کاری نداشته باشند، به آن رغبتی نشان نمی‌دهند و مطالعه نیز از این اصل کلی مستثنی نیست. در کشور انگلیس مفهوم مطالعه به مفهوم کلی تر با عنوان «سواد اطلاعاتی» تبدیل شده است.

خوشبختانه بحث سواد اطلاعاتی چند سالی است که در کشور ما مطرح شده، ولی متأسفانه هنوز به کاربردهایش توجه کافی نشده است. ما درباره سواد اطلاعاتی مقاله می‌نویسیم و پژوهش می‌کنیم، ولی فکر نمی‌کنیم که چگونه آن را درون رفتارهای اطلاع‌یابی افراد جامعه نهادینه کنیم.

سواد اطلاعاتی مجموعه‌ای از مهارت‌هاست که فرد را قادر می‌سازد تا نیاز اطلاعاتی‌اش را بشناسد و بتواند به روشنی این نیاز را برای خودش تبیین کند. بعد از این کار، با استفاده از زبانی که برای منابع اطلاعاتی به‌ویژه زبان اینترنت و موتورهای جست‌وجو قابل فهم باشد، آنها را به صورت کلیدواژه تعریف کند و سپس جست‌وجوی مؤثری در این منابع انجام دهد. سپس اطلاعات بدست‌آمده را ارزیابی کرده، بهترین گزینه‌ها را انتخاب کند و با دانسته‌های قبلی‌اش پیوند دهد. در این رهگذر نتیجه‌گیری او یا به تصمیم‌گیری مؤثرتری منجر می‌گردد یا اینکه به دانش قبلی او مطلبی افزوده می‌شود. اگر به قضیه مطالعه از دیدگاه سواد اطلاعاتی

دکتر منصوریان:
ما اغلب به افراد توصیه می‌کنیم که کتاب بخوانند، ولی دلیل این توصیه و فایده آن را تبیین نمی‌کنیم. اگر افراد دلیل موجهی برای انجام کاری نداشته باشند، به آن رغبتی نشان نمی‌دهند و مطالعه نیز از این اصل کلی مستثنی نیست

نگاه کنیم، این بحث جایگاه و اهمیتی تازه خواهد داشت. در کشوری مثل انگلیس، زمانی که برای کسی سؤالی مطرح می‌شود، اولین کاری که می‌کند این است که به کتابخانه مراجعه کند. اگر کتابخانه دارای منابع چاپی باشد، کتاب‌ها و به‌ویژه منابع مرجع را مطالعه می‌کند و اگر الکترونیکی باشد، از پایگاه‌های اطلاعاتی استفاده می‌کند و - تأکید می‌کنم که - نوعی تعامل هدفمند و مؤثر برای انجام کاری جدی در این فرآیند رخ می‌دهد. اینکه اشاره کردید، تعامل آنها با منابع الکترونیکی چگونه است، باید بگویم که نتایج پایان‌نامه دوره دکتری بنده نشان داد که زیست‌شناسان به‌طور کلی به دو صورت به این نوع منابع مراجعه می‌کنند. صورت اول انجام امور روزمره، از جمله گرفتن بلیت هواپیما و قطار و پرداخت قبض آب و برق و صورت دوم کارهای پژوهشی است. ولی هر دو صورت در جای خود به یک اندازه اهمیت داشت. در مجموع فکر می‌کنم که اگر ما تعریف‌مان را از مطالعه مورد بازنگری قراردهیم، صورت مسئله عوض می‌شود. مطالعه را صرفاً به دلیل اینکه کار خوبی است، نمی‌توان گسترش داد. مطالعه باید مفید و مؤثر باشد و سودمندی آن برای خواننده به اثبات رسیده باشد. ما فقط زمانی می‌توانیم آمار مطالعه را در کشور بالا ببریم که بتوانیم سودمندی مطالعه برای افراد را در زندگی واقعی‌شان نشان دهیم.

دکتر خسروی: سال گذشته در کنفرانسی که ایفلا در قزاقستان برگزار کرد، مقاله‌ای در آسیب‌شناسی خواندن ارائه کردم. در آنجا متوجه شدم که اغلب کشورها، کمیته گسترش خواندن دارند و اعضای آن وزیران و مقامات بخش دولتی و خصوصی هستند. آنها دور هم جمع می‌شوند تا راه‌های گسترش خواندن در کشورشان را یافته و تقویت کنند. این ویژه کشورهای جنوب نیست. کشوری مثل انگلیس هم چنین کمیته‌ای دارد و درصد گسترش خواندن در جامعه است. در اغلب کشورها تدابیری برای این منظور اندیشیده‌اند و نسل فعلی را فراموش نکرده‌اند. ما کتابداران و متخصصان دیگر سمینارهایی را درباره سواد اطلاعاتی و مطالعه تشکیل داده‌ایم و در آنها شرکت کرده‌ایم و برای مثال می‌دانیم که سواد اطلاعاتی صدها تعریف دارد. اما کدام نهاد باید آن را اجرایی کند. نهادهای مدنی‌ای چون انجمن

کتابداری و اطلاع‌رسانی به‌همراه نهادهای دولتی چون آموزش و پرورش، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و کتابخانه ملی وظیفه دارند کمیته ملی گسترش خواندن را تشکیل دهند تا از همه امکانات و رسانه‌ها برای این منظور استفاده شود. در کشوری که گاهی در نمایش‌ها و تئاترهایی که از تلویزیون پخش می‌شود، کتاب ابزار کتک‌زدن می‌شود، بیشترین ضربه به کتاب و کتابخوانی وارد می‌شود.

پس از بازگشت از آن سفر تشکیل کمیته گسترش خواندن را به مسئولان کتابخانه ملی پیشنهاد کردم. کمیته‌ای که باید فراسازمانی و ملی باشد. طبیعتاً کتابخانه‌های آموزشگاهی، دانشگاهی و ملی، با توجه به شرایطشان، وظیفه دارند تا در مسیر ترویج مطالعه و سواد اطلاعاتی حرکت کنند. اگر این امر رخ دهد، می‌تواند منشأ تحولات مبارکی باشد. حجم زیادی از اطلاعات در حال پدید آمدن است. ارقام افزایش اطلاعات در اینترنت بسیار زیاد و با دنیای چاپ متفاوت است. سالانه حدود ۵۴ هزار عنوان کتاب در کشور منتشر می‌شود که ۲۷ تا ۲۸ هزار عنوان تجدید چاپ و بقیه چاپ اول است. اگر این حجم اطلاعات کتاب‌های فارسی را با اطلاعات تولیدشده به زبان فارسی روی وب مقایسه کنیم، تحول را بیشتر لمس خواهیم کرد. در مقاله‌ای خواندم که هر هشت دقیقه یک وبلاگ به زبان فارسی راه‌اندازی می‌شود. می‌دانیم با آنکه در خاورمیانه کاربرد زبان فارسی در اینترنت در رتبه اول قرار دارد، اما از زبان‌های پرمصرف اینترنت نیست.

علیمحمدی: آقای علیپور حافظی آیا می‌توان در فضای آموزشی دانشگاهی برای اصلاح این عادت و حرکت درست از منابع چاپی به سوی الکترونیکی سیاست‌گذاری کرد؟ چه بخش‌هایی از آموزش عالی می‌تواند در این امر مشارکت داشته باشند و در عین حال نقش متخصصان اطلاع‌رسانی در این سیاست‌گذاری چیست؟

علیپور حافظی: مدتی است که در دانشگاه‌ها، این اتفاق افتاده و خیلی از استادان، دانشجویان را به استفاده از محیط دیجیتال برای دستیابی به اطلاعات تشویق می‌کنند. در خیلی از موارد حتی برای خود من اتفاق افتاده که به دانشجویان تحقیقی داده‌ام و آنها اطلاعات

محدودی جمع‌آوری کرده و گفته‌اند که درباره این موضوع در اینترنت بیشتر از این اطلاعات پیدا نکرده‌اند، بدون اینکه به منابع چاپی یا سایر منابع اطلاعاتی مراجعه کنند. امروزه اینترنت تنها منبع اطلاعاتی دانشجویان ما شده است. فقط وب را جست‌وجو می‌کنند، در حالی که بیش از ۷۰ درصد اطلاعات موجود در وب ارزیابی نمی‌شوند و نمی‌توانند در آثار علمی مستند مورد استناد واقع شوند و حتی مطالعه را به انحراف می‌کشانند.

برای ارتقای عادت به مطالعه، معلمان و کتابداران نقش مهمی دارند. نحوه جست‌وجو و بازیابی اطلاعات و استفاده از آنها و تولید دانش جدید نیازمند هدفمندی و آموزش در محیط دانشگاهی و کتابخانه‌هاست و کتابداران مرجع نقش بسیار مهمی دارند. آنها باید منابعی که به کاربر ارائه می‌کنند، درست باشد تا کاربر را به منابع اطلاعاتی هدایت کند. همواره در دانشگاه‌ها، زمان زیادی برای دریافت، صرف می‌شود و ما همه این زمان را جزء زمان مطالعه محسوب می‌کنیم، در حالی که جست‌وجو و دسترسی به اطلاعات جزء زمان مطالعه محسوب نمی‌شود. ما ۸۰ درصد زمان خود را صرف تهیه و گردآوری اطلاعات می‌کنیم و سعی می‌کنیم تا مالکیت آنها را کسب کنیم. هیچ‌گاه اطمینان نمی‌کنیم که اطلاعات در این موقعیت وجود دارد بلکه همواره سعی می‌کنیم هرچه می‌بینیم، دریافت و ذخیره کنیم. در غرفه‌های بخش کتاب‌های خارجی شنیدیم که یکی از مراجع کنندگان می‌گفت که هشت گیگابایت کتاب در رایانه شخصی خود دارد و نیازی به خرید کتاب ندارد. در حالی که این نشان می‌دهد که مطالعه این فرد هدفمند نیست. امروزه ما عادت به مالکیت منابع اطلاعات داریم، به‌رغم اینکه دسترسی اصل مهم در جهان است و اکثر پایگاه‌های اطلاعاتی، دسترسی را در اختیار ما می‌گذارند و نه مالکیت را.

دکتر منصوریان: یکی از جاهایی که می‌توان استفاده از منابع الکترونیک را منعکس کرد، بخش پیشینه پژوهش پایان‌نامه‌هاست. از این فرصت استفاده می‌کنم و به دانشجویان کارشناسی ارشد این موضوع را به‌عنوان موضوع پایان‌نامه پیشنهاد می‌کنم تا دانشجویان علاقه‌مند به این موضوع، بخش پیشینه پژوهش پایان‌نامه‌های یک یا چند دانشگاه را بررسی کنند تا دریابند که منابع

و استنادات مورد استفاده این پژوهشگران چه بوده است. همچنین به کتابخانه این دانشگاه‌ها مراجعه کنند تا میزان استفاده از منابع کتابخانه‌های هر دانشگاه توسط دانشجویان همان دانشگاه در پایان‌نامه‌هایی که می‌نویسند، مشخص شود.

علیمحمدی: آقای خسروی با توجه به پیشنهادتان درباره تشکیل کمیته مطالعه و حضورتان در کنفرانس قزاقستان و نیز بحث آقای علیپور درباره وضع آموزش عالی کشور، اگر کمیته ملی گسترش مطالعه تشکیل شود، مهم‌ترین مواردی که باید در برنامه‌ریزی و گسترش مطالعه در بین اقشار مختلف مردم در نظر گرفت، چیست؟

دکتر خسروی: لزوماً در اساسنامه‌ای که برای کمیته ملی گسترش خواندن باید تهیه شود، به‌طور مفصل به آن پرداخته می‌شود. در آن اساسنامه وظایف هر نهادی از جمله آموزش و پرورش در مقاطع پیش‌دبستانی، دبستانی، راهنمایی و دبیرستان، و آموزش عالی و رسانه‌ها و نوع نگاه به پژوهش از دوران دبستان و چگونگی رشد تفکر نقادی تبیین می‌شود. ولی در بخشی که به کتابداران مرتبط است، باید آگاه باشیم که دنیای جدید دیکته می‌کند که چشم‌ها را باید شست و نوع دیگری باید به وقایع نگریم. برخی از کتابخانه‌های ما با روند فعلی‌شان بعید است، بتوانند مجموعه‌های خود را به‌ویژه کتاب‌های خطی و نادرشان را به‌طور کامل سازماندهی کنند. می‌بینیم بعضی از آنها دو تا سه هزار عکس دارند و سال‌هاست که قادر به نمایه کردن آنها نیستند. در حالی که به بعضی از پایگاه‌ها دقیقه‌ای چهار تا پنج هزار عکس فرستاده می‌شود. همه مراحل ارسال و تکمیل و تصحیح فراداده‌ها هم از سوی ارسال‌کننده و ماشین انجام می‌شود. به پایگاه‌هایی مثل فلیکر^۴ مراجعه کنید تا به نقش خواننده مولد بیشتر پی ببرید. کسی که این عکس‌ها را ارسال می‌کند، خودش به آنها کلیدواژه هم می‌دهد و این پایگاه از طریق سیستم هوشمندی که دارد، واژگان را درست می‌کند. من عکس‌های طالش را در این پایگاه گذاشته بودم، سیستم هوشمند پایگاه گیلان را نیز به آن اضافه کرد. با توجه به اطلاعاتی که معمولاً همراه عکس‌های دیجیتال است، تاریخ عکاسی نیز اضافه شده بود. نگاه ما به گردآوری، پردازش و

علیپور حافظی:
تأثیر استفاده از این نوع منابع این است که اهداف و مطالعات ما را سریع‌تر پاسخ می‌دهد و ما سریع‌تر به اطلاعات مورد نیازمان می‌رسیم و این باعث توسعه مطالعه از طریق وب می‌شود

دکتر منصوریان: البته این گذار ۱۰۰ درصد رخ نخواهد داد. لکنکستر در ۱۹۷۰ پیش‌بینی کرد که کتابخانه‌ها تا سال ۲۰۰۰ تبدیل به موزه می‌شوند. ولی چنین اتفاقی رخ نداد.

خواندن باید عوض شود. آن نگاه سابق جواب نمی‌دهد.

پرسش و پاسخ

داوودزاده: دستورالعمل‌ها و قوانین درباره منابع الکترونیکی یا چاپی هر لحظه دست‌خوش تغییر و تحول می‌شود و ما از این نظر برای مجموعه‌سازی کتابخانه‌ها به مشکل برمی‌خوریم، مثلاً نمی‌دانیم برای خرید منابع که هم منبع الکترونیک آن هست و هم منبع چاپی کدام‌یک را بخریم. با دوستان که مشورت می‌کنیم، می‌گویند اگر منبع الکترونیک را بخرید، به خرید منابع لاتین نیازی نیست، یا برخی می‌گویند که هر دو را بخرید. خیلی از این مسائل، رویکرد مطالعه اشخاص را دچار مشکل می‌کند. از نظر ذخیره و بازیابی، کتابخانه‌ها موظف هستند که هرگونه منبع چاپی یا الکترونیک را فراهم کنند تا بازیابی درستی انجام شود. به عقیده شما چقدر می‌توان در سیاست‌های کتابخانه‌های کشور به گسترش منابع الکترونیک توجه کرد و چقدر می‌تواند این سیاست‌ها اجرایی شود.

دکتر خسروی: به اعتقاد من سال‌های سال کتابخانه‌های ما به اجبار به صورت دوگانه اداره خواهند شد. اینکه یک کتابخانه به دلیل شرایط ویژه‌ای که دارد، منابع الکترونیک را تهیه کند یا منبع چاپی را، بستگی به موضوع کتاب و ترکیب مراجعه‌کنندگان

دارد. در موضوعاتی که عمرشان بسیار کم است و بسیار سریع کهنه می‌شوند، تهیه نسخه الکترونیکی بهتر از نسخه چاپی آن است. تهیه نسخه الکترونیکی این

نوع آثار سبب می‌شود که بعدها مشکل نگهداری آن را نداشته باشیم. ولی در موضوعاتی مثل فلسفه چنین ضرورتی احساس نمی‌شود. وضع کاربران نیز در این انتخاب تأثیر دارد. در کتابخانه‌ای که میانگین عمر مراجعه‌کنندگان ۷۰ سال است و اغلب ناآشنا با رایانه هستند، نباید انتظار داشت که آنها از منابع الکترونیک بتوانند به راحتی استفاده کنند. البته در کتابخانه ملی که حافظ میراث و آثار ملی است، وضع متفاوت خواهد بود.

حافظیان رضوی: می‌خواستم نکاتی عرض کنم. اول آنکه جهان در تعریف ما کجاها را دربرمی‌گیرد؟ آمریکا، اروپا یا دارفور، آیا جمعیت جهان فقط سه میلیارد نفر است یا هفت میلیارد نفر که دو میلیارد آن در سال ۲۰۰۷ با آماری که ارائه شده، هنوز دستشان به تلفن هم نخورده است. این جهان را باید برای خود تعریف کنیم. همیشه نگاه نکنیم که در شفیلد چه می‌گذرد، به بقیه جهان هم توجه نکنیم. نکته بعدی درباره مطالعه مولد است. چند روز پیش در روزنامه همشهری خبری درباره نشست «دویست سال تأثیر اندیشه هگل بر جهان» منتشر شده بود. پس از دویست سال برخی از فیلسوفان در دانشگاه علامه طباطبایی گرد آمده و درباره تأثیر اندیشه هگل بحث کرده‌اند. این اندیشه مولد بوده است که دویست سال بر اندیشه اندیشمندان جهانی اثر گذاشته است. بگذریم از اینکه آقای تیم برنرزی، کاشف و مبدع وب می‌گوید که در ۱۹۱۸ هنگام خواندن یک رمان علمی - تخیلی از آرتور سیکلارد ایده وب به ذهنش خطور کرده است و او در ۵۰ سالگی وب را ایجاد می‌کند. توجه کنید که تولید چقدر طول کشیده است. تمام حرف‌ها برای این است که تولدی که بخواهد فی‌البداهه حاصل شود، با تولیدی که براساس تفکر عمیق ایجاد شود، متفاوت خواهد بود. در سال ۱۳۷۵ زمانی که برای کتابداران در ارسباران صحبت می‌کردم، این محث را مطرح کردم که آدم اهل مطالعه از همه امکانات مطالعه استفاده می‌کند، و آدمی که اهل مطالعه نباشد و نداند که مطالعه چه فایده‌ای دارد، به سراغ مطالعه نمی‌رود، چون لذت

کتاب
اطلاعات ارتباطات دانش‌های

دانشجو یا فرد معمولی متفاوت است. شما فکر می کنید که کتابدار چه نقشی می تواند داشته باشد تا فرد معمولی به مطالعه ترغیب شود.

دکتر منصوریان: به نظرم اگر بتوانیم به هر شکلی، سودمندی مطالعه را به افراد جامعه نشان دهیم، گامی بزرگ برای گسترش مطالعه در کشور برداشته ایم. در یکی از جلسات اخیر انجمن کتابداری و اطلاع رسانی از آقای کشاورزمنش به عنوان خیر کتابخانه ساز دعوت شده بود تا از تلاشش در احداث چند کتابخانه عمومی تجلیل شود. مهندس کشاورزمنش تعریف می کرد که داستان ساخت کتابخانه توسط وی از آنجا شروع شد که در یکی از روستاهای چناران فردی برای مداوای طیورش به کتابخانه مراجعه کرده و کتابی در این باره مطالعه می کند که در رفع مشکلی که برای درمان طیور بیمارش داشته، بسیار سودمند بوده است. وقتی سایر اهالی روستا که با مشکل مشابهی مواجه بودند، در جریان این ماجرا قرار می گیرند، به کتابخانه مراجعه می کنند که این موضوع زمینه ساز علاقه مندی وی به ساخت کتابخانه می شود. این اقدام مثالی زنده از یک نوع کار واقعی، مسئله مدار و مبتنی بر زمینه است. بنابراین اگر بخواهیم ساکنان یک روستا را به مطالعه دعوت کنیم، باید عملاً به آنان نشان دهیم که مطالعه چه فایده ای برایشان خواهد داشت.

علیمحمدی: از استادان و حضاران در این نشست تشکر می کنم.

پی نوشت ها:

1. Knowledge society
2. Offline
3. Online
4. Fliker
5. Context

آن را نبرده است. ما وقتی مطالعه می کنیم، می گوییم که چرا دیگران این لذت را نمی برند و هنوز نیز پای همین عقیده هستیم. چند سال پیش درباره یک فیلسوف آلمانی در مجله دوچرخه خواندم که گفته بود در ۹۲ سالگی هری پاتر می خوانم تا دریابم علت استقبال جامعه من از این کتاب چیست؟ ببینید وقتی مطالعه نهادینه می شود، تا کجا می رود. به قول معروف مطالعه «از» دارد ولی «تا» ندارد. من نیز با این گفته دکتر خسروی موافقم که بسیاری از وبگردی ها ما ولگردی است. دلمان را خوش نکنیم که جوانان و دانشجویان ما جلوی رایانه نشسته اند و ساعت ها در اینترنت سیر می کنند. متأسفانه خیلی از والدین امروزه با خرید رایانه و نصب بازی های رایانه ای روی آن، از اینکه فرزندشان یک ساعت به آن مشغول شود و از دستش راحت شوند، خوشحال می شوند، در حالی که چشم، اعصاب و دست کودک با بازی های مکرر آسیب می بیند.

دکتر منصوریان: من با تأیید نظر آقای حافظیان رضوی، می خواهم نکته ای را بگویم که به چگونگی تعریف ما از مسائل برمی گردد. در بحث مطالعه و کتابخانه نگاه ما باید مسئله مدار و مبتنی بر بافت^۵ باشد. اینکه در چه متنی این تعامل با منابع اطلاعاتی در حال رخ دادن است. آیا تعامل مان در جامعه ای است که سرعت اینترنت هشت مگابایت در ثانیه عمل می کند یا جامعه ای در آفریقا است که هنوز دستش به تلفن نخورده است. پس کتابخانه نیز متأثر از بافت است. نکته دوم اینکه مسئله مدار بودن کارهایمان خیلی مهم است. دکتر خسروی در یکی از سرمقاله های اخیر فصلنامه کتاب با عنوان «صاحب درد» این موضوع را مطرح کردند که خیلی خواندنی است. پس باید بدانیم مسئله ما چیست و در چه بستر و زمینه ای در حال رخ دادن است.

وفائیان: باید براساس نیاز افراد مطالعه را ترویج کنیم. نیاز استاد دانشگاه و عضو هیأت علمی با نیاز یک

اصلاحیه:

در نشست «فرهنگ اعلام تاریخ اسلام در بوته نقد»، مربوط به شماره ۱۲۷ کتاب ماه کلیات، نام مدیر عامل محترم شرکت سهامی انتشار به اشتباه «حسن محبوب» درج شده بود که شکل صحیح آن «حسن محبوب» می باشد.